

BERDE Éva

A FELSŐOKTATÁS MINT KVÁZI PIACI VÁLLALKOZÁS¹

A felsőoktatás finanszírozására már többféle elképzelés is körvonalazódott hazánkban. A cikkben bemutatott egyszerű számítások Mark Blaug javaslatait ültetik honi talajba. Segítségükkel jól nyomon követhetőek egy mindenki által igénybe vehető tandíjhitel körvonalai.*

A magyar felsőoktatás finanszírozása az ott dolgozók és tanulók körében az egyik leggyakrabban emlegetett megoldandó kérdés. Különösen sokakat érint a tandíj, az ehhez kapcsolódó esélyegyenlőség, illetve egyéni költség-haszonelemzés problémaköre. Változatos, sokszor szélsőséges elképzelések és megoldási javaslatok léteznek, közben pedig az állami tulajdonú felsőoktatási intézmények legmagasabb tandíjai kezdik megközelíteni némely piaci alapokon működő intézmény tandíját. Augusztus 1-től érvénybe lép a tandíjhitelhez kapcsolódó állami kezességvállalás rendszere is, amelyre vonatkozóan egyelőre még nincsenek tapasztalataink, mégis többen megkérdőjelezzik a rendszer működőképességét. A cikkben bemutatott egyszerű számítások egy gondolati kísérlet részei: Mark Blaug elképzeléseinek magyar körülmények közé való átültetésével nyomon kísérhetjük egy mindenki által elérhető tandíjhitel körvonalaait.

A felsőfokú oktatás finanszírozási modelljei

Napjaink felsőoktatásának mennyiségi bővülése, és az állami költségvetés ilyen célra fordítható szeletének szűkülése sok ország sajátossága. A modern társadalmak tömegesen igénylik a magasan képzett szakembereket,

ezért a felsőoktatás mindenütt szembesül a létszámnövelés problémáival. A felsőfokú végzettségű állampolgárok nem csak saját jólétüket fokozzák, hanem elősegítik embertársaik boldogulását is. Bizonyos fokig tehát indokolható, hogy a főiskolások és egyetemisták költségeinek egy részét a többi adófizető finanszírozza. Ráadásul a társadalom különböző tagjainak eltérő anyagi helyzete nem is teszi minden felsőoktatásban tanulni vágyó fiatal számára lehetővé a rá háruló kiadások megtérítését.² Ugyanakkor tagadhatatlan tény, hogy a felsőfokú tanulmányok későbbi legnagyobb haszonélvezői maguk a diplomások, így nem feltétlenül igazságos, ha a tanulással kapcsolatos kiadásaiak döntő részét az állami költségvetés ajándékba adja.

A felsőoktatáshoz kapcsolódó egyéni költségek fedezésére a nemzetközi gyakorlatban két alapmodell alakult ki, ill. ennek a két modellnek az ötvözetei³ működnek. Az első alapmodellben a jóléti állam biztosítja a felsőoktatásban tanulók ingyenes részvételét, vagyis a költségekhez valamennyi adófizető hozzájárul. Az ilyen jóléti oktatási modell főleg a nyugat-európai országokban, és a volt szocialista országokban működött, ill. részben működik ma is. A jóléti konstrukcióval ellentétesen, a másik alapmodellben a költségeket teljes egészében maga a diák, ill. családja vállalja. Ez a fajta egyéni teherviselés leginkább az USA felsőoktatását⁴ jellemzi. Ma már egyetlen hazai szakember sem vitatja, hogy az egyetemi és főiskolai továbbtanulás Magyarországon is

* A kormány szeptember 1-től tervezi a tandíj megszüntetését – legalábbis alapesetben. Ez nem érinti a tandíjhitel elvi lehetőségeinek egyfajta áttekintését.

csak úgy válhat tömegessé, ha megnő a finanszírozás piaci elemeinek száma.

Az oktatás egyéni költségeihez kapcsolódóan megszülettek a különböző hitelkonstrukciók, melyek megszorozzák a szegényebbek felsőoktatási részvételének esélyeit. Ezeknek a kölcsönöknek a döntő része jelzálog típusú hitel, melyet a diploma megszerzése után bizonyos szankciók kilátásba helyezése mellett, meghatározott idő alatt, kamatos kamattal kell visszafizetni.

Tandíjhitel Magyarországon

A hallgatók tandíjának növelése nálunk is hitellehetősegeket igényel. A frissen kidolgozott tandíjhitel konstrukciója, és a hozzá kapcsolódó nyolcvan százalékos állami kezességvállalás⁵ csak ez év augusztus 1-től lép életbe, de már most sokan kételkedve fogadják. Félnék tőle, hogy az igazán rászorulókat – magas kockázati faktoruk miatt – a bankok vissza fogják utasítani, és így nem valószínű, hogy a tandíjhitel alapvető célja, a gyengébb anyagi háttérrel rendelkezők tanulási esélyeinek növelése. Emellett várhatóan ugyanolyan jellegű visszafizetési problémák keletkeznek, mint amit pl. Miles és Zimmerman [1997] az USA tandíjhitelének kapcsán írtak le: az USA-ban a diplomások hiteltörlesztési kötelezettsége egyeseknek már-már elviselhetetlen terheket okoz.

Vajon más megoldás nem létezik? Nem lehetne-e olyan konstrukciót találni, amelyben nincsenek diszkrimináltak, nem kell félni a későbbi hatalmas anyagi kötelezettségektől, és a többi adófizető sem kényszerül áldozatokra? A továbbiakban egy olyan tandíjhitel jellegű rendszert láthatunk, amely jól illeszkedik a magyar sajátosságokhoz, és a fenti kérdésekre igenlő választ ad. Az eredeti gondolat Mark Blaugtól⁶ származik az 1960-as évekből. Azóta többször újra éledt, de igazán sehol sem vezették be. A ma működő tandíjhitel rendszerek közül talán az ausztráliai áll hozzá a legközelebb, ahol a hallgatók vagy előre megtérítik a tandíjat, vagy a kapott tandíjhitelt a végzésük után, jövedelemfüggő mértékben és szubvencionált, alacsony kamatlábak mellett fizetik vissza.

Az Egyesült Királyságban – a bevezetésre kerülő tandíjak kapcsán – napjainkban is népszerűek Blaug gondolatai. Barr és Crawford [1996], Barr és Falkingham [1993] valamint Barr és Falkingham [1996] részletekbe menő számításokat végeztek egy olyan tandíjhitelről, melynek visszafizetése jövedelemfüggő. Megmutatták, hogy az Egyesült Királyságban a jövedelemfüggő tandíjhitel nemcsak jóval hatékonyabban működne, mint

a jelzálog típusú forma, hanem kevesebb állami kezességvállalást is igényelne. A továbbiakban az alapvetően Blaug és Barr nevéhez kapcsolható konstrukcióra angol tandíjhitel-rendszerként fogok hivatkozni.

A továbbiakban leírt konstrukció mindössze egy gondolati kísérlet. Arra ösztönzi az olvasót, hogy képzelje el, hogyan működhetne egy ilyen típusú rendszer. Az összes szabálya a kísérlethez tartozó fikció. Mégis kénytelen vagyok olyan stílusban írni ezekről a szabályokról, mintha valóságos összefüggéseket ismertetnék. Mindez azonban kizárólag a megértést segíti elő.

A most javasolt konstrukció („magyar tandíjhitel” vagy „magyar séma”) annyiban hasonlít az angol rendszerhez, hogy szintén függ a jövedelemtől, és begyűjtése a társadalombiztosítás segítségével, a hitelt nyújtó pénzügyintézetek számára történik. Van azonban két lényeges eltérés: a „magyar tandíjhitel” visszafizetése életfogytiglan tart, és minden olyan személyes, munkából és alkotásból származó jövedelemre kiterjed, amit a felsőoktatást eredményesen elhagyó egyén élete folyamán szerez. Nincs tehát az egyéneknek kinullázható tőke-számlája, a törlesztő részletek soha nem maradhatnak el. A „magyar tandíjhitel” másik sajátossága, hogy a megtérülési számításoknál mindenütt 5 %-os reál kamatlábbal dolgoztam. Nem létezik olyan változat, ahol az állam szubvencionálná a kamatlábat.

A felvázolt tandíjhitel-konstrukció létjogosultsága

Mielőtt az Olvasó azonnal elvetné a fenti típusú rendszer hazai létjogosultságát, foglaljuk össze, hogy ideális esetben mi várható el egy jól működő tandíjhitel-konstrukciótól:

- Mindenki számára, aki tanulni akar, egyformán elérhető;
- Visszafizetése biztosított, ezért a hitel nyújtásában érdekeltté teszi a magánvállalkozásokat;
- A visszafizetési teher nem rettent el a tanulni vágyókat;
- Adminisztrációja gyors, áttekinthető, alacsony költségű;
- A társadalom azon tagjaira, akik nem folytattak felsőfokú tanulmányokat, sem a hitel nyújtása, sem annak visszafizetése nem helyez többletterhet.

Ahhoz, hogy a fenti követelmények vonatkozásában meg tudjuk vizsgálni a „magyar sémát”, jobban át kell tekintenünk képzeletbeli rendszerem működési előírásait. A rendszerben nagyon fontos szabály pl. az, hogy az esély-

egyenlőség elve alapján mindenkinek, aki a felsőoktatásban tanul, kötelezően igénybe kell vennie a felvázolt tandíjhitelt. A tehetősek sem fizethetnék meg „zsebből” a tandíjat. Ez a látszólag nehézkes megkötés egyrészt éppen az adminisztrációt egyszerűsíti, másrészt pedig elősegíti, hogy a rendszerben maradjanak a kis kockázatú adósok, és a pénzintézetek valóban bízzanak a hitel visszaáramlásában. A „magyar sémát” nevezhetnénk akár fordított felosztó-kirovó szisztémának is. A nyugdíj felosztó-kirovó rendszere ugyanis az egyén szempontjából előbb adóztat, utána szolgáltat: azok, akik ma kapnak nyugdíjjáradékot korábban fizettek járulékot. A „magyar tandíjhitel” ezt a logikát fordítja meg: A bankok hiteleznek, „járadékot fizetnek” a jelenleg tanulóknak, akik a kölcsönt később, aktív éveik során térítik vissza. Akárcsak a társadalombiztosítás felosztó-kirovó rendszerében, a tandíjadó konstrukciójában is megengedett, hogy a beáramló pénzeket mások részére fizessék ki. A tandíjadó-rendszer éréseivel párhuzamosan a törlesztés egyre nagyobb százalékban fedezi az aktuális hitelösszegeket, majd az egyenleg egy idő után pozitívvá válik. A séma teljes kifejlődése akkor következik be, amikor már az élete végén járó értelmiségi korosztály is adózik,⁷ ha van munkajövedelme, mert annak idején már ez a réteg is kapott tandíjhitelt.

A fordított felosztó-kirovó rendszer szóhasználata azért is jogos, mert a javasolt struktúra adminisztrációját – a Barr és Falkingham [1993]-ban leírtakhoz hasonlóan – a nyugdíjbiztosítási ügyintéző hálózat végzi. A gyakorlati kivitelezés így nagyon alacsony költségű, nem kell új adminisztrációs rendszert kiépíteni, és a nyilvántartás sem ütközhet akadályokba. A nyilvántartás pl. történhet úgy, hogy mindenki kap egy újabb számjegyet társadalombiztosítási azonosítójához, amely mondjuk zérus, ha az illető nem vett részt felsőoktatásban, illetve 1, ha részt vett. Azok, akiknek a kérdéses számjegye 1-es, valamennyi személyes jellegű jövedelmük után, a jövedelem meghatározott részarányát – pl. három %-át – átadnák a tandíjhitelt nyújtó pénzintézeteknek. Ez az összeg a nyugdíjbiztosítási ügyintézőkön keresztül jutna el rendeltetési helyére. A felsőfokú tanulmányaikat végleg abbahagyók külön eljárásban részesülnének, a rájuk vonatkozó bánásmód további megfontolást igényel. Szimulációs számításaimban egyelőre figyelmen kívül hagytam a velük kapcsolatos problémát. Amennyiben valaki több év alatt végzi el a felsőoktatási intézményt, mint amennyi minimálisan szükséges hozzá, a plusz évekre önmagának kellene a költségeket megfizetnie. Szimulációs modellemben egyelőre ettől a problémától [is] eltekintettem.

A fentiek alapján a „magyar séma” valóban mindenkinek számára, aki a felsőoktatásban tanul elérhető, sőt kötelező. Nyilvántartása a társadalombiztosítási adminisztrációra épül, viszonylag kevés többletköltséget igényel. Ezen a kevés adminisztrációs költségen kívül semmi nem hárul azokra, akik nem kívánnak egyetemen vagy főiskolán tanulni. Három kritérium tehát minden bizonnyal teljesíthető az ideális tandíjhiteltől megkívántak közül.

A hitel nyújtójának jövedelmezőségi viszonyaira, és a hitelt törlesztő elviselhető terheire vonatkozóan csak szimulációs vizsgálataim segítségével tudok helyzetképet adni.

A szimulációs vizsgálat

Számításaimban a havi tandíjhitel nagysága megegyezik a jelenleg érvényes hallgatói normatíva összegével, havi 7.000 Ft-tal, ami a tíz tanulmányi hónapot figyelembe véve évi 70.000 Ft. A kapott juttatásért cserébe valamennyi diplomás szakember minden végzés utáni munkából és alkotásból szerzett aktív jövedelme után hiteltörlesztést, „oktatási adót” vagy „oktatási járulékot” fizet, mely modellemben megegyezett az illető bruttó keresetének három %-ával.⁸ A kísérleti számításokat Microsoft Excel 5.0 programmal végeztem. A továbbiakban a szimulációs modell segítségével ellenőrzöm a következő három állítás igazságtartalmát:

- (1) A tandíjadó nem retenti el a tanulni vágyókat a felsőoktatásban való részvételtől.
- (2) A tandíjhitelt felvevő átlagos egyén élete során viszsza fizeti a korábbi juttatást és kamatait, sőt a többség túl is fizeti a hajdan kapott összeget. A pénzintézeteknek tehát érdemes tandíjhitelt nyújtaniuk.
- (3) A folyó évi egyenleg a rendszer teljes érésekor,⁹ sőt már előbb is pozitív. Nincs tehát szükség állami támogatásra, ill. állami kezesség vállalására.

Az (1) állítás bizonyítása még szimulációs vizsgálatot sem igényel. Elég, ha a személyi jövedelemadó legalacsonyabb, húsz %-os adókulcsára, vagy a társadalombiztosítás tíz %-os terhére gondolunk. Természetes, hogy egy újabb adó nem okoz örömet az állampolgároknak, de mivel nagysága lényegesen kisebb a többi kötelezettséghez képest, ezért valószínűsíthető, hogy ez az adó senkit sem térít el megcélzott tanulmányai elkezdésétől. Ráadásul elképzelhető, hogy a tandíjjárulék segítségével a személyi jövedelemadó kulcsai valamelyest csökkenthetők, mivel a költségvetés felsőoktatás-finanszírozási terhe is mérséklődik.

A továbbiakban a (2) és (3) állítás bizonyításával foglalkozunk. Képzelt rendszerünk 1997-ben indul, ami azt jelenti, hogy valamennyi jövedelmi adatot az 1997-es keresztszetszeti tényértékek¹⁰ alapján vettem számításba. A főiskolát és az egyetemet végzett korosztályok keresetét az 1997-ben azonos korú és végzettségű dolgozók keresetével azonosnak tekintettem. Ezáltal a rendszerben zérus a gazdasági növekedés, és nincsenek inflációs hatások sem. A keresztszetszeti adatok használatára révén a diszkontáláskor használt öt %-os kamatláb reálkamatlábnak minősül, és a hitel törlesztése a kölcsönt adó vállalkozásnak tisztességes kezelési költséget és pénzhasználati díjat biztosít.

A felsőoktatási tanulmányaikat befejezők és munkájukat megkezdők létszámára 2012-ig az SAAS [1996]¹¹ előrebecsléseit használtam. A becslésben szereplő számértékeket az azóta bekövetkezett felsőoktatási létszámbővítésnek¹² megfelelően megszoroztam 1,35-tel, 2012 után pedig évi 0,5 %-os létszámbővülést feltételeztem. Kísérleti számításaim során eltekintettem a felsőoktatásból lemorzsolódóktól – a rendszer esetleges megvalósítása során rájuk ugyanis külön szabályok vonat-

koznak –, ezért a felsőoktatásban részt vevőket a következő években végzetek összegezésével számítottam ki. Alapesetben a főiskola három, az egyetem öt éves, de kipróbáltam azt is, milyen pénzügyi hatásokkal járna a négyéves főiskolai képzés.

Mind a korosztályonkénti keresetek, mind a hallgatói létszámok vonatkozásában csak a férfiak és a nők összesített adatai álltak rendelkezésemre. A nemenkénti bontást a korábbi statisztikai adatoknak¹³ megfelelően, becsléssel számítottam ki. A felsőfokú végzettségű szakemberek halálózási arányszámait pedig azonosnak vettem az 1996-os értékekkel.¹⁴

Szimulációs számításaim a (2) kérdésre, a felvett tandíjhitel megtérülésére négy átlagos kategória, a férfi és női egyetemista, ill. a férfi és női főiskolás vonatkozásában adnak választ. A felvázolt rendszer kockázati közösséget létesít a felsőfokú oktatásban részt vevők közt. Az erre vonatkozó szabályok megalkotása, és a rendszer működésének biztosítása az állam feladata. A szervező és szabályozó tevékenységtől eltekintve az állam a rendszeren kívül marad. A hitelt a pénzügyi intézetek nyújtják, és ők kapják a törlesztést is. Az állam már az

1. táblázat

Az 1997-ben 19 éves férfi főiskolás diszkontált tandíjhitelének és törlesztésének pénzügyi értéke hároméves tanulmányi idő feltételezésével

A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált éves értéke (Ft)		A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált éves értéke (Ft)		Összesített kategória	Érték (Ft)	Egyenleg (Ft)
	<i>hitel</i>	<i>törlesztés</i>		<i>hitel</i>	<i>törlesztés</i>			
19	-70000		41	11092		hitel	-200159	252933
20	-66666		42	10564				
21	-63492		43	10061		törlesztés	453092	
22		17876	44	9581				
23		17025	45	10046				
24		16214	46	9568				
25		19219	47	9112				
26		18304	48	8678				
27		17432	49	8265				
28		16602	50	8070				
29		15812	51	7686				
30		16200	52	7320				
31		15429	53	6971				
32		14694	54	6639				
33		13994	55	6825				
34		13328	56	6500				
35		12842	57	6190				
36		12231	58	5896				
37		11648	59	5615				
38		11093	60	5679				
39		10565	61	5409				
40		11646	62	5151				

induláskor mentesül a felsőoktatás egyéni normatívájának megfizetésétől, így számára jelentős pénzeszközök szabadulnak fel.

A következő négy táblázat a négy – férfi főiskolás, női főiskolás, férfi egyetemista, női egyetemista – csoport hitelfelvételi és törlesztési pályájának szimulálalt értékeit tartalmazza. Mind a négy táblázat az összes jövedelmi és költségadatot a hallgató 19 éves korára diszkontáltan mutatja. A diszkontáláskor figyelembe vett kamatláb 5 %. A tandíjadó megegyezik az éves kereset három %-ával. A tandíjadó ötvenkénti ugrásszerű változása annak a következménye, hogy a jövedelmi adatokat öt éves átlagban kaptam meg. Folyó áron tehát tandíjadóként öt darab azonos érték szerepelne egymás alatt. A diszkontálás következtében ugyan némileg csökkennek a tandíjadó egymás alatt feltüntetett értékei, de nagyobb változás csak ötvenként észlelhető.¹⁵

hogy különösen az értelmiségi foglalkozásúak főállású munkahelyükről származó jövedelmükön felül is lényeges összegeket keresnek. A tandíjadó ezekre a törvényesen díjazott tételekre is vonatkozik, így az 1. táblázat tandíjadója lefelé torzít. Ugyancsak lefelé torzít az összesített tandíjadó azért, mert csak 62 éves korig veszi figyelembe a jövedelmeket. A tandíjadó a később kapott, nem járadék jellegű jövedelmekre is érvényes, hiszen ezek megszerzését is tekinthetjük a hajdani főiskolai képzés eredményének. Ugyanakkor az 1. táblázat férfi főiskolása egyszer sem munkanélküli, vagyis munkaképes korú éveiben végig fizeti a tandíjadót.¹⁶ Ebből a szempontból tehát az 1. táblázat tandíjadója felfelé torzít. További felfelé torzító hatás, hogy férfi főiskolásunk az 1. táblázatban 62 éves koráig biztosan nem hal¹⁷ meg, illetve nem távozik külföldre. 5%-os kamatlábbal dolgozva, az 1. táblázat férfi főiskolása élete során 252.933 Ft-

2. táblázat

Az 1997-ben 19 éves női főiskolás diszkontált tandíjhitelének és törlesztésének pénzösszegei, és az egyenleg értéke hároméves tanulmányi idő feltételezésével

A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált éves értéke (Ft)	A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált éves értéke (Ft)	Összesített kategória	Érték (Ft)	Egyenleg (Ft)
19	hitel -70000	41	hitel 9238	hitel	-200159	177211
20	-66667	42	8799			
21	-63492	43	8380	törlesztés	377370	
22	14889	44	7981			
23	14180	45	8368			
24	13505	46	7969			
25	16008	47	7590			
26	15245	48	7228			
27	14519	49	6884			
28	13828	50	6722			
29	13170	51	6402			
30	13493	52	6097			
31	12851	53	5807			
32	12239	54	5530			
33	11656	55	5685			
34	11101	56	5414			
35	10696	57	5156			
36	10187	58	4911			
37	9702	59	4677			
38	9240	60	4730			
39	8800	61	4505			
40	9700	62	4291			

A 19 éves férfi főiskolás három évig évente 70.000 Ft tandíjhitelt kap. 22 éves korában elkezd dolgozni, és jövedelme évről évre növekszik. Az 1. táblázat kizárólag a főállású munkahelyéről származó jövedelmek utáni tandíjadó diszkontált értékeit tartalmazza. Köztudott,

tal több tandíjadót fizet, mint amennyi tandíjhitelt kap. A veszteséget azonban apró részletekben, különösebb megrázkódtatások nélkül szenved el. A pénzügynek pedig – hosszú távú szemléletben gondolkodva – megéri a hitel nyújtása.

A női főiskolások tandíjhitel és tandíjadó adatait a 2. táblázat tartalmazza. A férfiakéhoz hasonló rendszerben a nők lényegesen kisebb összeggel fizetik túl a kapott hitel nagyságát.

A férfi főiskolások 252.933 Ft-os többletfizetésével szemben a nők egyenlege csak 177.211 Ft túlfizetést mutat. Ennek oka a nők alacsonyabb fizetése. A 2. táblázathoz fűződően ismét felsorolhatnánk az 1. táblázatnál ismertetett összes lefelé és felfelé torzító tényezőt. Mindezekhez társul egy újabb, az egyenleget lefelé módosító hatás. A nők ugyanis a szülések és kisgyermekük gondozása miatt néhány évre igen nagy valószínűséggel kiesnek a munka világából. Ezt a 2. táblázatban nem vettem figyelembe, és a tandíjhitel összegét úgy számoltam, mintha a nő 22 éves korától 62 éves koráig egyfolytában dolgozna. Amennyiben a 2. táblázat szereplője 22 és 35 éves kora közt otthon maradna gyermekeivel, és ezért erre a tizennégy évre nem kellene tandíjadót fizetnie, akkor az egyenleg negatív – 10.168 Ft lenne. Ennél rövidebb otthon tartózkodás

esetén azonban az egykori főiskolás nő sem maradna adósa a tandíjhitelt nyújtó pénzügyi intézetnek. Ez utóbbi állítás persze azt is feltételezi, hogy a szülési szabadság után ismét dolgozó nő a nemének és korének megfelelő átlagkeresetet kapja.

Az egyetemet végzett nők és férfiak tandíjadója magasabb szinten, de hasonló módon alakul, mint a főiskolát végzett társaiké. A 3. táblázat mindkét nembeli egyetemistára vonatkozó szimulációs értékeket tartalmazza.

A 3. táblázat női egyetemistájának többlettörlesztése, 207.143 Ft, több mint 100.000 Ft-tal elmarad férfi kollégája megfelelő értékétől, viszont megközelíti a férfi főiskolások egyenlegét. A 3. táblázat női és férfi egyenlegének le- és felfelé torzító tényezői megegyeznek az 1. és 2. táblázatban is érvényre jutó hatásokkal. Az egyetemet végzett diplomások egyenlege a magasabb tandíjhitel ellenére azért nagyobb a főiskolások pozitívumánál, mert a nagyobb kereset miatt tandíjadójuk is több. Feltételezhető, hogy az egyetemet végzetteknek nem csak a keresetük, hanem az egyéb munkából és alkotásból

3. táblázat

Az 1997-ben 19 éves férfi és női egyetemista diszkontált tandíjhitelének és törlesztésének pénzösszegei, és az egyenleg értéke, ötéves tanulmányi idő feltételezésével

A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált értéke (Ft)				A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált értéke (Ft)		Összesített kategória	Érték (Ft)	Egyenleg (Ft)
	Férfi hitel	Nő törl.	Nő hitel	Nő törl.		Férfi törlesztés	Nő törlesztés			
19	-70000		-70000		41	16849	14033	Férfi hitel	-318217	312560
20	-66667		-66667		42	16046	13365			
21	-63492		-63492		43	15282	12728			
22	-60469		-60469		44	14554	12122			
23	-57589		-57589		45	15142	12612			
24		19164		15961	46	14421	12011	Nő hitel	-318217	207143
25		26649		22195	47	13735	11439			
26		25380		21138	48	13080	10894			
27		24171		20132	49	12458	10376			
28		23020		19173	50	12079	10060			
29		21924		18260	51	11503	9581		525359	
30		25751		21448	52	10956	9125			
31		24525		20426	53	10434	8690			
32		23357		19454	54	9937	8276			
33		22245		18527	55	9957	8293			
34		21186		17645	56	9483	7898			
35		22268		18546	57	9031	7522			
36		21207		17663	58	8601	7164			
37		20197		16822	59	8192	6823			
38		19236		16021	60	7955	6625			
39		18320		15258	61	7576	6310			
40		17691		14734	62	7215	6009			

származó jövedelmük is felülmúlja a főiskolát végzettek ilyen típusú bevételét.

A fenti számítások bizonyítják, hogy javasolt rendszerünkben mind a férfi és női főiskolások, mind a férfi és női egyetemisták, átlagosan visszafizetik tandíjadójukat. Természetesen elképzelhető, hogy léteznek olyan szakmák, mint esetleg pl. a tanító, amelynek képviselői a rendszer adószai maradnak. Előfordulhatnak olyan egyéni életutak is, melyek megakadályozzák, hogy a volt egyetemista vagy főiskolás teljesen visszafizesse a kölcsönt. A diplomások közt szétszórott terhek azonban összességében nemhogy nem okoznak veszteséget a hajdani hitelezőknek, hanem egyenesen nyereséget biztosítanak. Meggondolandó tehát a modellbeli három %-os tandíjadó kulcsának csökkentése.

Az eddig bemutatott számításokban a főiskolát három éves tanulmányi idővel vettük figyelembe. Sok főiskola a valóságban négy éves képzést nyújt, ezért ezt a tényt nem csak a következő rész folyó egyenlegének kiszámításánál, hanem az egyéni hitelviszafizetések vonatkozásában is megvizsgáltam. Sajnos nem álltak rendelkezésemre olyan

jövedelmi adatok, melyekből következtethettem volna a negyedik főiskolai év jövedelemnövelő hatására. Ezért a négyéves főiskolát szimuláló számításokban ugyanazokat a kereseti értékeket használtam, mint amit a hároméves főiskolára vonatkozó vizsgálatoknál, a költségoldalt viszont megnöveltem a negyedik év folyó 70.000 Ft-os hitelével. A nők alacsonyabb jövedelme miatt elsősorban az ő négyéves képzésük hitel-törlesztés egyenlege érdekelt. Az erre vonatkozó eredményeket a 4. táblázat foglalja össze.

A 4. táblázat még mindig 101.853 Ft-os törlesztési pozitívumot mutat. A 4. táblázatbeli nő azonban a 2. táblázatbelinél kevesebb ideig maradhat otthon akkor, ha vissza akarja fizetni a kapott hitelt. Amennyiben a végzés után nyolc évet kizárólag gyerekeinek szentel, és ezért nem kap munkajövedelmet és tandíjadót sem fizet, akkor már nem tudja visszaadni a főiskolás korában kapott pénzösszegeket.

Eddig kizárólag az egyéni hitelpályákkal foglalkoztunk. A hitelezőt azonban az évi folyó egyenlegek alakulása is érdekli. A tandíjhitelként kifizetett összegeket

4. táblázat

Az 1997-ben 19 éves női főiskolás diszkontált tandíjhitelének és törlesztésének pénzösszegei, és az egyenleg értéke, négyéves tanulmányi idő feltételezésével

A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált értéke (Ft)	A hallgató életkora	A tandíjhitel (-), ill. a tandíjadó (+) diszkontált értéke (Ft)	Összesített kategória	Érték (Ft)	Egyenleg (Ft)
	<i>hitel</i>		<i>hitel</i>	<i>törlesztés</i>		
19	-70000	41	9238	hitel	-260627	101853
20	-66667	42	8799			
21	-63492	43	8380			
22	-60469	44	7981	törlesztés	362481	
23	14180	45	8368			
24	13505	46	7969			
25	16008	47	7590			
26	15245	48	7228			
27	14519	49	6884			
28	13828	50	6722			
29	13170	51	6402			
30	13493	52	6097			
31	12851	53	5807			
32	12239	54	5530			
33	11656	55	5685			
34	11101	56	5414			
35	10696	57	5156			
36	10187	58	4911			
37	9702	59	4677			
38	9240	60	4730			
39	8800	61	4505			
40	9700	62	4291			

A hitelező rendszer folyó évi egyenlegei

Év	2000	2001	2002	2003	2004
Hallgatói szám ¹⁸	147'545	142'352	135'951	129'396	123'795
Össztandíjhitel ¹⁹	10'328'150'000	9'964'640'000	9'516'570'000	9'057'720'000	8'665'650'000
Összes tandíjadó ²⁰	412'564'494	823'889'653	1'578'982'519	2'549'005'539	3'471'971'739
Különbség	-9'915'585'506	-9'140'750'347	-7'937'587'481	-6'508'714'461	-5'193'678'261

Év	2005	2006	2007	2008	2009
Hallgatói szám	120'078	117'716	116'535	116'222	116'418
Össztandíjhitel	8'405'460'000	8'240'120'000	8'157'450'000	8'135'540'000	8'149'260'000
Összes tandíjadó	4'369'781'955	5'248'136'374	6'088'394'054	7'050'702'294	7'976'151'553
Különbség	-4'035'678'045	-2'991'983'626	-2'069'055'946	-1'084'837'706	-173'108'447

Év	2010	2011	2012	2013	2014
Hallgatói szám	116'885	117'491	118'079	118'669	119'262
Össztandíjhitel	8'181'950'000	8'224'370'000	8'265'530'000	8'306'830'000	8'348'340'000
Összes tandíjadó	8'876'675'367	9'762'660'849	10'644'772'154	11'585'181'146	12'509'620'611
Különbség	694'725'367	1'538'290'849	2'379'242'154	3'278'351'146	4'161'280'611

Év	2015	2016	2017	2018	2019
Hallgatói szám	119'859	120'458	121'060	121'666	122'274
Össztandíjhitel	8'390'130'000	8'432'060'000	8'474'200'000	8'516'620'000	8'559'180'000
Összes tandíjadó	13'427'838'255	14'341'592'630	15'253'176'039	16'255'507'608	17'248'705'591
Különbség	5'037'708'255	5'909'532'630	6'778'976'039	7'738'887'608	8'689'525'591

Év	2020	2021	2022	2023	2024
Hallgatói szám	122'885	123'500	124'117	124'738	125'361
Össztandíjhitel	8'601'950'000	8'645'000'000	8'688'190'000	8'731'660'000	8'775'270'000
Összes tandíjadó	18'234'800'681	19'212'287'060	20'179'439'352	21'261'141'300	22'330'673'381
Különbség	9'632'850'681	10'567'287'060	11'491'249'352	12'529'481'300	13'555'403'381

Év	2025	2026	2027	2028	2029
Hallgatói szám	125'988	126'618	127'251	127'888	128'527
Össztandíjhitel	8'819'160'000	8'863'275'633	8'907'592'011	8'952'129'971	8'996'890'621
Összes tandíjadó	23'394'014'402	24'451'464'219	25'502'429'652	26'573'422'131	27'626'647'771
Különbség	14'574'854'402	15'588'188'587	16'594'837'641	17'621'292'160	18'629'757'150

Év	2030	2031	2032	2033	2034
Hallgatói szám	129'170	129'815	130'465	131'117	131'772
Össztandíjhitel	9'041'900'000	9'087'050'000	9'132'550'000	9'178'190'000	9'224'040'000
Összes tandíjadó	28'665'356'710	29'690'603'864	30'703'569'861	31'788'678'767	32'859'921'022
Különbség	19'623'456'710	20'603'553'864	21'571'019'861	22'610'488'767	23'635'881'022

Év	2035	2036	2037	2038	2039	2040
Hallg. szám	132'431	133'093	133'759	134'428	135'100	135'775
Össztandíjh.	9'270'170'000	9'316'510'000	9'363'130'000	9'409'960'000	9'457'000'000	9'504'250'000
Összes adó	33'921'168'522	34'971'852'514	36'011'421'845	37'090'734'458	38'139'019'235	39'159'979'814
Különbség	24'650'998'522	25'655'342'514	26'648'291'845	27'680'774'458	28'682'019'235	29'655'729'814

részben vagy teljesen fedezheti a korábbi adóssok befizetése. Minél érettebbé válik a rendszer – minél nagyobb a hiteltörlesztők száma – annál kevésbé kell várni a jelenlegi kölcsönök megtérülésére, és a hitel nyújtásához annál kevesebbet kell a pénzintézeteknek már meglevő tőkéjükből igénybe venniük. Egyszerűen átcsoportosítják a törlesztésként beérkezett összegeket a mindenkorai főiskolai és egyetemi hallgatók javára. Az 5. táblázat 2000-től kezdve mutatja a folyó évi egyenlegeket.

Az 5. táblázat legfontosabb mondanivalója, hogy a kifizetett tandíjhitel és a beáramló törlesztések összege már 2010-ben pozitív. Az 1997-ben 19 évesek 2040-ben érik el a 62 évet, a nyugdíjkorhatárt. A 2040-es évben, 1997-es árakon számolva, a rendszer több mint 29 milliárd Ft-os pozitívumot jelez! A pozitívum hatására ismét felvetődhet, hogy számításaimat érdemes lenne alacsonyabb kulcsú tandíjadóval megismételni. A három %-os adókulcs jócskán tartalmaz biztonsági tartalékokat. Mivel azonban rendszeremben néhány fontos tényezőt elhanyagoltam, nem tudhatjuk, hogy ezek együttes hatásaként a tényleges egyenleg nőne vagy csökkenne.

Végezetül megkísérlem összefoglalni azokat a tényezőket, melyek számításaimat – akár lényegesen is – módosíthatják:

- A nők a gyerekevelés miatt egy-két évig nagy valószínűséggel kiesnek a munkából, és akkor tandíjadót sem kell fizetniük.
- Mind a nők, mind a férfiak szembesülnek a munkanélküliség veszélyével, bár jóval kisebb mértékben, mint a náluk képzetlenebb kortársaik. Munkanélküliségük időtartama alatt szünetel tandíjadó-fizetési kötelezettségük.
- A munkanélküliséget illetően a mennyiségileg kibővülő, ezért az elitképzés jellegéből veszítő felsőoktatás nyilván a korábbiaknál kevésbé fogja védeni a diplomásokat a munkanélküliségtől.
- A legjobb szakemberek közül néhányan minden bizonnyal időlegesen vagy állandóan külföldön vállalnak majd munkát. A rendszer vagy kénytelen lemondani az ő tandíjadójukról, vagy államközi megállapodásokon keresztül érvényesíteni tudja a külföldön szerzett jövedelmekre vonatkozó tandíjadó-folyósítást.
- Végig kell gondolni a felsőfokú tanulmányaikat megkezdők, de azt diploma nélkül abbahagyók fizetési kötelezettségeit.
- A felsőoktatást végzettek közül nagyon sokan 62 évesnél idősebben is dolgoznak. Ezek a rétegek is fizetik a tandíjadót.

- A modell jövedelmi adatai csak a főállású munkahelyről származó kereseteket tartalmazzák. A diplomásoknak általában máshonnan származó munkajövedelmük is van.
- Szimulációs modellem keresztmetszeti adatokra épült. Ezért semmifajta gazdasági növekedést nem tartalmaz. A gazdasági növekedés eredményeképp a jövedelmek emelkedni fognak, és a befizetések a szimulált tandíjadóhoz képest magasabbak lesznek.
- Szintén a gazdasági növekedés eredményeképp kibővíthet a felsőfokú szakemberek iránti igény, ami a képzési létszámok emelkedésével, és a tandíjhitel növekedésével eredményezi.
- A nők fizetése mindkét modellbeli kategóriában jelentősen elmaradt a férfiak fizetésétől. Amennyiben ez a különbség megszűnik, pontosabban oly módon csökken, hogy a nők fizetése közelebb kerül a férfiakéhoz, akkor a rendszerbeli egyenleg növekedni fog.
- A hitelező rendszer folyó évi egyenlegeinek kiszámításakor felhasznált halálózási ráták az 1996-os összesített tényértékeknek feleltek meg. Az értelmiség halálózási arányai ennél valamivel alacsonyabbak, és várható, hogy a jövőben az általános mutatók is javulni fognak. A több életben levő értelmiségi a rendszer számára egyben több tandíjadót is jelent.
- A főiskolai képzést a három és négy éves időtartam szerint érdemes külön kezelni.
- A számításokat egyelőre nem bontottam szét az állami és a magán felsőfokú intézményekben tanuló hallgatókra. Az erre vonatkozó elvi háttérrel külön érdemes foglalkozni.

A tandíjhitel elköltése

Számításaim egységes tandíjhitelre épültek. A hitelt nyújtó bank annak az intézménynek utalja át az évi 70.000 Ft-ot, ahol a fiatal férfi, ill. nő tanul. A tandíjhitelt tehát a hallgató saját választása szerinti felsőoktatási intézményben „költi el”, és így képes teljes egészében piaci módon viselkedni. Érdeklődése, képességei, valamint a felsőoktatási intézmény által nyújtott képzés iránya és minősége, ill. az intézmény által támasztott szakmai követelmények alapján önmaga dönti el, hogy melyik egyetemre, ill. főiskolára próbál meg bejutni. Az állami intézmények a hallgatóktól csak a tandíjhitel összegét kérhetik el, de maguk határozzák meg, hogy milyen szakmai követelményeket támasztanak.

Köztudott, hogy a különböző típusú képzési formák költsége erősen eltérő. A beruházási és egyéb kötelezettségeket is figyelembe véve ez az összeg jóval megha-

ladja az egy hallgatóra eső évi 70.000 Ft-ot. Az állam tehát nem vonulhat ki a felsőoktatási rendszerből, de a tandíjhitel segítségével lényeges tehermentesítést élvez. Intézményeiben továbbra is biztosítani kell a tandíjhitel, valamint az egyéb bevételek és a tágan értelmezett képzési költségek különbségét. A tandíjhitel által felszabaduló költségvetési forrásait részben a minőségi oktatás javítására, ill. egyéb célokra, részben pedig általános adócsökkentésre fordíthatja.

A felsőoktatási intézmények kénytelenek lennének kvázi piaci módon viselkedni, mert csak akkor jelentkeznek hozzájuk a hallgatók, ha piacilag értékesíthető képzést kapnak. A tandíjhitel mellett az állami támogatás is egyértelműen a hallgatói létszámhoz kapcsolódna. A fiatalok intézményválasztását illetően pedig, képességeik mellett, alapvetően csak a kapott szakmával elérhető jövőbeli kilátások szerepelnének a döntést motiváló tényezők között.

A tandíjadó három %-os nagysága valószínűleg csökkenthető. Amennyiben alacsony adókulcs mellett a rendszer érettségi szintjén továbbra is sikerül pozitív egyenleget realizálni, akkor a csökkentés reális. Nem tartottam céloknak a pontos tandíjadó-kulcs meghatározását, mindössze annyit szerettem volna megmutatni, hogy egy elviselhetőség szempontjából elfogadhatónak tűnő tandíjadó mellett a rendszer erősen profitabilis.

A tényleges jövedelmezőség függ még a szabályozórendszer alakulásától is. A pénzügyi intézetek valószínűleg csak akkor vágnak bele egy kezdetben komoly veszteséget jelentő konstrukcióba, ha hisznek az elfogadott szabályok állandóságában. A nyugdíjpénztárak esetében sokkal egyszerűbb a kérdés: a befizetések már most elkezdődtek, és a kifizetések időben lényegesen eltolódnak. A tandíjadó-tandíjhitel rendszerében mindez fordítva történik. Hiába erősíti meg a későbbi befizetési kötelezettséget akármilyen szerződés, ha a pénzügyi intézetek nem bíznak a szerződések keresztülvihetőségében.

Visszatekintve az eddig leírtakra, egy olyan tandíjadó-tandíjhitel konstrukció bevezetését gondoltam végig, amely teljesíti az ilyen rendszerrel szembeni áttekinthetőségi, olcsósági, hatékonysági és esélyegyenlőségi kritériumokat. A rendszer gyakorlati megvalósítása azonban egyrészt nagyon alapos előzetes számításokat, másrészt pedig megbízható szabályozási környezetet igényel.

Lábjegyzet

1 Jelen cikk annak a kutatásnak a részeként született, melyet az OTKA T023626 és az AMFK 42/96 sz. program szpon-

zorálása tett lehetővé. Köszönetet mondok értékes megjegyzéseiért Petró Katalinnak, a BKE egyetemi docensének.

2 A magyarországi felsőoktatás egy sajátos ágához, a közgazdászképzéshez kapcsolódó 1996-os egyéni költségek nagyságáról lásd Berde-Daruka-petró [1996]-et.

3 Egyes kiemelt országokra vonatkozó tandíjkonstrukciót lásd Sulyok-Pap [1996]-ban.

4 Az USA felsőoktatási finanszírozásának elvi indoklását, sajátos nézőpontjából tekintve, lásd Sharp és társai [1988]-ban.

5 Lásd a Kormány 23/1998 rendeletét.

6 Blaug gondolatainak összefoglalását lásd Barr [1991]-ben.

7 Szimulációs számításaimban elhanyagoltam a nyugdíjkorhatár utáni jövedelmeket. Egy precízebb számítás során azonban ezeket is figyelembe kell venni.

8 A korábban leírtaknak megfelelően a visszafizetések technikai megvalósítása úgy történne, hogy valamennyi diplomás fiatal társadalombiztosítási számának kijelölt helyén az oklevél kézhezvétele után a 0-át felváltaná az 1. Az 1-es alapján az illető minden, nem járadék jellegű jövedelméből a kifizetőhely a társadalombiztosításon keresztül 3 %-ot a hajdani hitelezőnek utal át.

9 Az igazi érettség akkor következik be, amikor az értelmiségiek a teljes életútjuk során szerzett jövedelemből fizetnek tandíjadót. Szimulációs számításaimban azonban csak 62 éves korig kísértem figyelemmel a diplomások jövedelmi pályáját.

10 Köszönettel tartozom az Országos Munkaügyi Módszertani Központból Babocsay Gábornak és Schödelné Engler Ágnesnek, akik a készülő Munkaügyi Adattár jövedelemstatistikáját a kérésnek megfelelő csoportosításban rendelkezésünkre bocsátották.

11 Lásd a mű 152. oldalán az 5. Melléklet 1. táblázatát.

12 A felsőoktatási létszám reálisnál nagyobb bővülése legfeljebb a finanszírozási rendszer éves egyenlegeit rontja, mert a valóságosan nagyobb a felvett hitel összege.

13 A létszám-bontáshoz az Oktatásstatistikai adatok 1996/97-es tanulmányt, a jövedelmi bontáshoz pedig dr. Horváthné-Szamosközi [1977]-et használtam.

14 Lásd az 1996-os Magyar Statisztikai Évkönyv 3.43-as táblázatát.

15 Pl. 25-től 29 éves korig az 1. táblázat egykori férfi főiskolása nominálisan havi 71545 Ft-ot keres. Ennek 3 %-át, azaz 2146,35 Ft fizet tandíjadóként havonta, ami évente 25756 Ft. A 25 éves fiatalra alkalmazott diszkontfaktor $1/1,05^6 = 0,7462$. A diszkontált törlesztés értéke $25756 \cdot 0,7462 = 19219$ Ft. A 26 éves fiatalember nominális havi jövedelme is 71545 Ft, de a rá alkalmazott diszkontfaktor már $1/1,05^7$. A fenti táblázat 30 éves fiatalemberének jövedelme viszont 76969 Ft, diszkontfaktora pedig $1/1,05^{11}$.

A valóságban az infláció miatt a nominális jövedelmek nőnek. Ezt a hatást azonban modellemben kizártam, mert keresztmetszeti adatokkal dolgoztam. Az 1. táblázatban pl. a 30 éves fiatalember havi keresete 2008-ban, vagy bármikor máskor azért lesz 76969 Ft, mert 1997-ben is az azonos kategóriájú, 30

éves fiatalember havi keresete ennyi volt. Az ilyen típusú modell nem csak az inflációt küszöböli ki, de egyúttal csak zérus gazdasági növekedést feltételez.

16 Igaz ugyan, hogy a főiskolát végzettek munkanélküliségi rátája 5 % alatti érték, de a pontos számításokhoz az így kieső összeget is figyelembe kell venni.

17 A halálozási rátától csak az egyéni visszafizetéskor tekintettem el, a rendszer éves egyenlegeinek kiszámolásakor már figyelembe vettem a „fogási” mutatót.

18 Emlékeztetek arra, hogy a hallgatói létszám az SAAS [1996] becslései alapján, az ottani értékeket 1,35-tel megszorozva használtam. A szóban forgó becslés 2011-ig tartalmazta az iskolarendszerből kilépők számát. A továbbiakban évi fél százalékos növekedésű ütemet feltételeztem. Egy adott évben a főiskolán tanulók számát az egy, két, illetve három év múlva végső főiskolások összesítésével határoztam meg, illetve még hozzáadtam a negyedik évben végző főiskolások 70 %-át. Az egyetemisták esetében a soron következő öt év végzős létszámát adtam össze.

19 70.000 Ft-os egyéni tandíjhitellel számolva, az összes tandíjhitel megegyezik a hallgatói létszám 70.000-szeresével.

20 A visszafizetéseket az annak idején tandíjhitelben részesülő diplomások tandíjadója biztosítja. Mivel a rendszert 1997-ben indítottuk, ezért a hároméves főiskola végzősei először 2000-ben, az egyetemisták pedig 2001-ben válnak felnőtté. A munkában eltöltött időt a friss diplomások esetében is egy évnek tekintettem (pedig csak júliusban kerülnek ki az iskolából), mert induláskor az 1996/97-es tanév létszámát rendelttem 1997-hez. A naptári év és a tanítási év eltéréseiből eredő torzítás a rendszer éréseivel párhuzamosan elhanyagolhatóvá válik. A tandíjadót úgy számszerűsítettem, hogy az 1., 2., 3. táblázatban található értékeket megszoroztam az adott évi megfelelő, még élő korosztály létszámával, majd a négy rész-eredményt összeadtam.

Felhasznált irodalom

- A Kormány 23/1998 (II.13.) Korm. rendelete a tandíjhitelhez kapcsolódó állami kezesség vállalásának és érvényesítésének feltételeiről
- Barr Nicholas [1991]: Income-contingent Student Loans: An Idea Whose Time has Come. Megjelent: Essays in Honour of Mark Blaug. Ed.: G.K.Show. Edward Elgar 1991
- Barr Nicholas és Crawford Iain [1996]: Student Loans: Where are we now? Welfare State Programme/127
- Barr Nicholas és Falkingham Jane [1993]: Paying for Learning. Welfare State Programme/94
- Barr Nicholas és Falkingham Jane [1996]: Repayment Rates for Student Loans: Some sensitivity tests. Welfare State Programme/127
- Berde Éva–Daruka Magdolna–Petró Katalin [1997]: Rendszerváltás a közgazdász szakmában. Társadalmi Szemle 12. szám.
- Dr. Horváth Ákosné–Szamosközi Erzsébet [1997]: Az 1996. évi kereseti arányok. Munkaügyi Szemle XLI. 7-8. sz.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1996. KSH 1997
- Miles Barbara and Zimmerman Dennis [1997]: Reducing Costs and Improving Efficiency in the Student Loan Program. National Tax Journal. Vol. L. No.3.
- Oktatásstatisztikai adatok 1996/97-es tanév (előzetes adatok) KSH 1997
- SAAS Szoftver és Alkalmazott Tudomány Kft [1996]: Összefoglaló az oktatás-kibocsátási informatikai rendszerről és a kapott eredményekről. Megjelent Gállos János (szerkesztő) és Timár János (szakmai vezető) Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010 I. kötet 139-158. o. MKM Világbank Emberi Erőforrás Fejlesztési Program 1996
- Sharp Ansel M.–Register Charles A.–Leftwich Richard H. [1988]: Economics of Social Issues. 1988. Business Publications, Inc.
- Sulyok–Pap Márta [1996]: Tandíjjal vagy anélkül? Bankszemle 1996. 2. sz.